

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

TARDY LAJOS

SVÉD SZEMTANÚ A ROMHÁNYI CSATÁRÓL ÉS 1710 MÁS ESEMÉNYEIRŐL

A nagy eszmék megvalósulását ígérő forradalmaknak, elnyomás alatt élő nemzetek függetlensége kivívásáért indult szabadságharcoknak évszázadok óta ismert kísérő jelensége, hogy közeli és távolabbi országokból — egyesével vagy akár kötetlekben — az események színhelyére tódulnak a megmozdulással rokonszenvezők, annak sikeréért vérük ontására is kész elvbarátok. De nyomukat követik azok is, akiknek talpa alatt saját hazájukban, vagy tartozkodásuk pillanatnyi helyén forróvá vált a talaj s a szabadságharcok színhelyén csupán ideiglenes menedékhelyet keresnek.

A Rákóczi-szabadságharc utolsó nagy és egyben sorsdöntő ütközete a Nógrád megyei Romhány község mellett megvívott csata volt. Bár mind a császáriak, mind a kurucok saját győzelmükként könyvelték el a sok áldozatot követelő küzdelem kimenetelét, a gazdagon kibontakozott magyar hadtörténeti irodalom — élén a rendkívül szabatos, magas tudományos igényeket kielégítő *Markó Árpáddal* — végső soron arra a következtetésre jutott, hogy az adott helyzetben a döntetlen eredmény is a császáriak végső győzelmét mozdította elő.

A hadtörténetészek főleg, de nem kizárólag a bécsi Hadilevéltár anyagára támaszkodva a romhányi csata kezdeti kuruc sikerének kivívásában kiemelkedő jelentőséget tulajdonítanak a csatában részt vett külföldi — lengyel, tatár, litván, főleg pedig svéd¹ — segédcsoportok fellépésének. Mind az egykorú források, mind az utókor szakirodalmi egyetértének abban, hogy az ütközet első szakasza egyértelmű magyar győzelmet ígért, de a zsákmányszerzés lehetőségétől megittasodott kuruc csapatok rávették magukat a menekülő ellenség otthagytott poggyászára, időt engedve ily módon a tapasztalt császári tiszteknek alegységeik újrendezésére s ezzel a hadiszerencse megfordítására².

A források kiemelik, hogy a fejedelem csapatai közül egyedül a svéd egységek nem estek a kínáló gazdag zsákmány bűvöletébe, de viszonylag csekély létszámuk miatt egymaguk természetesen nem lehettek képesek a már biztosnak tekinthető győzelmi lehetőségek kiaknázására.

Miképpen kerültek II. Rákóczi Ferenc fejedelem seregébe a svéd — s velük együtt a szóban forgó lengyel — csapatok?

A csatában részt vett svéd csapatok egy tisztjének az utókorra maradt, hazai szakirodalmunkban eddig tudtommal nem publikált naplója értékes adatokkal gazdagítja ismereteinket. Ez az írásmű rávilágít arra, hogy a kitűnően harcoló svéd katonákat és tiszteket vajmi kevés érzelmi szál fűzte II. Rákóczi Ferenc szabadságharcához, Magyarország sorsához; egyedüli céljuk az volt,

¹ Schneidern naplójában francia alakulatról is megemlékezik.

² Ennek is megvannak az előzményei a magyar hadtörténetben. Pl. az 1596. évi mezőkeresztesi csatát Báthory Zsigmond és szövetségesei már megnyerték, de aztán a zsákmányszerzés mámorában időt engedtek a töröknek sorai rendezésére s a nagy diadalt végzetes vereséggé változtatták.

hogy mielőbb odasiethessenek rajongott hadvezérük, a török földre menekült XII. Károly alaposan megtépett lobogója alá.

Erasmus Henrich Schneider von Weismantel svéd tiszt — aki hadipályáját 1749-ben gárdaőrnagyiban rangban fejezte be — 1688-ban született Erfurtban és 18 éves korában lépett be XII. Károly seregébe. Ezrede — legnagyobb fájdalomra — nem követhette a királyt a szerencsétlenül zárult oroszországi hadjáratba, hanem azt a feladatot kapta, hogy támogassa Leszczyński Szaniszló, a svédbarát lengyel király megingott hatalmát Lengyelországban. A Szaniszló király uralmát védelmező lengyel—svéd haderő rendkívül szorongatott helyzetbe került, amikor jelentős orosz erők vonultak be lengyel területre. A kijevei lengyel vajda, *Potocki*, és a svédek parancsnoka, *Gustav Züllich* ezredes vezetése alatt álló csapatok kénytelenek voltak délkeleti irányban kitérni az orosz cári erők átkaroló hadműveletei elől. Mint *Samuel E. Bring*, Schneider von Weismantel naplójának közreadója írja, „hihetetlen fáradsálmak s a legnehezebb körülmények között, szüntelenül harcolva sikerült a Kárpátok zord hágoín előbb Magyarországra, majd Erdélybe eljutniuk s II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel *cselszövevényekben gazdag* érintkezésbe lépve” végül csatlakozni tudtak urukhoz, a törökországi Benderben várakozó XII. Károlyhoz.

A svéd hadsereg tisztjének magyarországi feljegyzései terjedelmesek, belőlük csak azokat a részleteket emeltük ki, amelyek új adatokkal bővítik a romhányi csata lefolyására és a svéd csapatok szereplésére vonatkozó ismereteinket, vagy más okoknál fogva érdemlik meg a figyelmet. Mint a közreadó ismételtelen kiemelte előszavában: a szerző rossz kézírása, a kézirat állapota, az útba ejtett helyeségek, valamint a személyek nevének gyakori kibogozhatatlansága nem öregbíti a napló használhatósági értékét. E fogyatékokért azonban bőségesen kárpótolják mind a kutatót, mind az olvasót az érezhetően reális, hangulatelemző részletek, amelyekből kitűnik: nem pénzvágy, s nem is a magyar ügy iránti rokonszenv vezette őket a fejedelem zászlaja alá, hanem a körülmények vaskényszere. Ennek ellenére emberül helytálltak a kényszerű fegyverforgatásban, bárha — most már tudjuk — legfeljebb félszívvvel, hiszen Schneidern egyáltalán nem leplezi a „lázas” Rákóczival szemben érzett fenntartásait (bár a fejedelem emberi nagysága iránti akaratlan tiszteletét olykor kifejezésre is juttatja), a kivérzett, rosszul vezetett kuruc sereg fegyelmetlensége miatti lenézését.

De beszéljenek önmagukért a német születésű, Landsknecht-alkatú svéd tiszt naplószerű feljegyzéseiből rövidített formában kiragadott részletek:

„1709. november 28-án Krivka falunál parancsnokunk követet küldött Rákóczi fejedelemhez azzal a megbízatással, hogy eszközöljön ki engedélyt a szabad átvonulásra Magyarországon keresztül Havasalföldre. Borló környékén kevés híján *Kropotov* orosz brigadéros kezébe kerültünk, aki tőlünk alig negyed mérföldre tábozott kalmük csapataival.³ Sietve visszavonultunk és december elsején a Latorca-patakon immár negyvenedik ízben átkelve két mérfölddel Munkács alatt tábort vertünk s miután egy darabig Rákóczi fejedelem megbízottjára várakoztunk, Huszt felé folytattuk utunkat. Rostoka falunál ért utol bennünket Rákóczi követe. Ez vezérünk tudtára adta, hogy a táj terméketlen, a hadak már teljesen felélték, ezért igyekezzünk a közeli sík vidékre, ahol a fejedelem gondoskodni tud ellátásunkról. Ez jó hír volt, hiszen a szinte áthatolhatatlan hegyormok között menetelve kizárólag vízen és keletlen-ízetlen zabkenyéren éltünk — nagy ínségünkben ez utóbbi is már-már olyan ingyencfalat-számba ment, mint a cukor. Rákóczi biztatására a híres-nevezetes munkácsi vár érintésével Podheringig vonultunk, majd Munkács városán át Benedikéig meneteltünk, ahol letáboroztunk. Másnap átkeltünk a Laborcon, elhaladtunk Nagymihály mellett és Dubroka faluban töltöttük az éjszakát.

Másnap, december 12-én, kijelölt szálláshelyeinken megkaptuk a beígért főzőüstöket, majd újból Nagymihály érintésével átkeltünk a Laborc vizén és Sztárára érkeztünk.

³ A kalmük csapatok részvételére I. Oeserki isztorii Kaimükoj ASzSzR. Dooktjabrskij period. Moszkva, 1967. 157–158. o.

Itt ember és ló megkapta a maga porcióját, sőt Rákóczi fejedelem a tisztek asztalára nagyszerű bort küldetett. Két hétig jól pihentünk, de ekkor ismét tudomásunkra hozták, hogy tartásunk nehézségekbe ütközik és mivel utunkat még nem tudjuk folytatni — Törökországban tartozkodó királyunkról még nem kaptunk jobb, valóban megbízható híreket —, helyesebb lesz, ha követjük Rákóczi seregét téli szállására.

December 27-én ez meg is történt. Átkeltünk a Laborcon, majd a Bodrogon és Újhely, továbbá Patak érintésével — ahol javában aratott a döghalál — a Bodrog mentén Zsadányban szálltunk meg. Itt magunkhoz vettük a pestis miatt gazdátlanná vált csodálatos borkészlet egy részét, majd december 30-án Liszka és Bénye⁴ érintésével folytattuk utunkat a szőlőhegyek között és a Szántó melletti Kér⁵ faluban táboroztunk le.”

Eddig a szerző előadásából az csendült ki, hogy a háborútól-járványoktól sújtott, inséges Magyarországon milyen gondos és tisztos ellátásban részesültek a Rákóczi fejedelem szövetségese, Nagy Péter cár által üldözött, zárt rendben menekülő svéd katonai egységek. *Schneidern* 1710. január 1-én kelt naplőfeljegyzéseiben azonban a hálának addig sem túlságosan gazdagon csorduló érzelmei fokozatosan a gyanakvásnak, majd kifejezetten a rosszindulatnak adnak helyet.

„Eddig azt mondták, csak azért kell a Rákóczi-hadakat követnünk, hogy ilyképpen jobb szálláshoz és ellátáshoz jussunk. De hamisjátékosoknak bizonyultak. Csak azért jártak a kedvünkben, hogy melléjük álljunk. Előbb azt az álhírt terjesztették körünkben, hogy őfelsége a svéd király már nincs is az élők sorában, s hiú reményeket táplálunk. Rákóczi fejedelem még pénzt is kiosztatott, még hozzá nem csak nekünk, tiszteknek, de legénységünknek is. Amikor ódzkodtunk ennek elfogadásától, azt állították, hogy a pénzt a mi vezérünk vette fel kölcsönképpen Rákóczitól. Rá akartak szedni bennünket, hogy harcba vethessenek a császáriak ellen. Vezéreinket Kassán szállásolták el, a fejedelem udvarában, mi pedig vezéreink távollétében nem hozhattunk olyan döntést, hogy inkább átállunk a császáriakhoz, semmint hogy ellenük harcba bocsátkozunk. Kassára küldött embereinket a mi megtévesztett parancsnokaink dolgukvégezetlen bocsátották vissza, mire úgy határoztunk, hogy egy emberünket átküldjük a császáriakhoz, átállásunk módozatainak megtárgyalása céljából. Ez bizony nehezünkre esett, hiszen katonai eskünk, becsületünk parancsnokainkhoz kötött bennünket, ugyanakkor Isten ellen való lett volna, ha egy lázadót támogatunk törvényes urával szemben. Gondolataink folyton e körül jártak, de kénytelenek voltunk a kuruc [corutz] sereget követve a Hernád partján továbbvonulni.

Pere faluban négy napon át táboroztunk, majd átkeltünk a Hernádon, elhaladtunk a pestis következtében szinte teljesen kihalt Szikszó mellett, ezután pedig a Sajón is átjutva Ónod érintésével január 5-én Emödre érkezünk.

Január 6-án Eger irányában folytattuk utunkat és a régi sáncerődítéssel védett Poroszlóban éjszakáztunk. Hetedikén pihentünk, majd Apáti [Jászapáti] községben öt napon át pihentünk, azonban az arra portyázó császári lovasok és rácok miatt folytonos készenlétben kellett állnunk.

Január 13-án és 14-én Mezőtárkányban állomásoztunk, majd Forró mellett átkelünk a Bene patakon és január 18-ig Fügeden [Nagyfüged] táboroztunk. Ekkor Szécsényt (ahol a császáriak elsáncolták magukat) bal felől megkerülve Hort faluba jutottunk.

Maga Rákóczi fejedelem is itt táborozott egész haderejével a hegyoldalon a nagy hidegben, de olyan furfangosan, hogy a maga hadnépét a császári erők és a mi csapataink között helyezte el. Ezzel elejét vette minden veszélynek, amelyet mi jelenthettünk számára.

Tizenkilencedikén is Hort községben táboroztunk és Rákócziék nagy mennyiségű lőszert osztattak ki köztünk, de nekünk, eszünk ágában sem volt, hogy ezeket az ő ellenségeire lődözzük ki.

Január 20-án Rákóczi hadnépével együtt mi is felkerekedtünk; nekünk a bal szárnyon Hort⁶ faluban jelölték ki szállást.

Másnap, huszonnegyedikén, ébresztő után parancs érkezett, hogy egész haderőnk álljon csatarendbe a mezőn. Ennek megtörténte után lóháton odaérkezett Rákóczi fe-

4 Olaszliszka és Legyesbénye.

5 Abaújszántó és Abaújkér.

6 Schneidern-nél: Holdy (talán Hatvan, vagy Heréd).

jedelem és minden egyes ezred előtt beszédet tartott. A franciáknál francia, nálunk német, a lengyeleknél lengyel nyelven, míg honfitársaihoz magyarul szólt. Végre néven nevezte a gyermeket — vagyis feltárta, hogy mi, ha a szükség úgy kívánja, hűségesen fegyvert fogunk mellette és ennek fejében ki-ki megkapja közülünk pénzben, jutalomban mindazt, ami dukál neki. Bennünket ez a lehető legkínosabban érintett és senki sem kívánt válasszal élni. Nem mintha féltünk volna a harcól; ezt aztán igazán megszoktuk, de nem akartunk foltot ejteni becsületünkön. Még azt sem adták tudtunkra, hol s merre az ellenség és abban a hitben éltünk, hogy túlságosan közel nem lehet hozzánk.

A kurucokkal együtt nekünk is fel kellett kerekednünk és Kövesd⁷ falu mellett századok szerint igyekeztünk tábornokot ütni. Az új folyamán azonban rengeteg hóeset teljesen befedett bennünket, mivel hogy nem volt módunk a sátrak felverésére.

Másnap, miután némileg letakarítottuk magunkról a havat, megindultunk a császári hadak előttünk teljesen ismeretlen vadkerti sáncait megrohamozni. Kis magyar kötelék alkotta az előhadat, utána mi a derékhadat s bennünket követett az egész magyar sereg.

Romhány falu alatt egy kis átkelőhelyre lőttünk, melyen csaknem túl is jutottunk, s már-már megközelítettük a mögötte elsáncolt tábornokot, de a gázló közepén a kuruc elővéd a császári oldalon harcoló rációkba ütközött, akiket a sáncok mögül előtörő derékhad követett. A legnagyobb sietséggel kellett átküzdenünk magunkat a túlsó partra; tisztjeinknek még parancskiadásra sem nyílt lehetőségük, csak harcállásaik kialakításával foglalkozhattak. Közben a császáriak folytatták előnyomulásukat, míg ezalatt hátunkban a magyarok azt figyelték, hogy mi mitévők vagyunk. Csapattevényt a következőképpen rendeztük: a jobb szárnyon mi álltunk fel a dragonyos-ezreddel együtt, középen a lovasság, a darabontok⁸ és a Züllich-ezred, míg az egész bal szárnyat a lengyel hadosztály alkotta. Saját jobb szárnyunkon néhány ezer Rákóczi-talpas harcolt mellettünk. A császáriak mögött lép és folyóvíz; mögöttünk pedig egy falu és ingoványos talaj. Még mielőtt mindkét rész csatarendbe állhatott volna, megindult a kölcsönös ágyútűz.

Ha a császáriak tudtak volna valamit a mi szándékunkról, nem nyomultak volna olyan erőltetett iramban ellenünk. De túl sokat ez sem változtatott volna helyzetünkön: két tűz közé szorultunk: a hátvédet képező Rákóczi-csapatok hátulról tartottak szemmel bennünket, míg előlről a császáriak tüze zúdult reánk. Bár kelletlenül képeztük kifejezésre tudtuk juttatni, mindazonáltal — tekintet nélkül aggályainkra — kénytelen voltunk harcba bocsátkozni.

Már annyira egymás közelébe jutottunk, hogy kézfegyvereinkkel elérhettük egymást. Először karabélyainkból akartunk tüzet nyitni, de amikor a császáriak részéről két erős sortűz csapat soraink közé, kivont karddal reájuk rontottunk, még mielőtt feleszmélhettek volna. Ezzel máris megtörtük csatárláncukat, s zűrzavart keltettünk soraikban. Üztük-hajtottuk őket át a lápon, át a folyón, fel a hegyoldalra. De még mielőtt ezt véghez tudtuk vinni, kétségbeesett ellenállást tanúsítottak, s ha végül is visszavonulásra kényszerültek, tüzelésünket ezalatt is állandóan viszonozták.

A császári seregek csatát vezénylő tábornokai De Croix herceg és Sickingen voltak. Ez utóbbinak a metresze egy pompás hintóból szemlélte a színjátékot, mintha csak esküvőre igyekezett volna. A hintó közvetlen közelében a lengyelek és a császáriak heves tűzváltásba bonyolódtak és ez társalkodónőjének életébe került. A hintót a lengyelek hatalmukba kerítették, minden, ami benne volt, az ő zsákmányukká vált, a szerencsétlen asszonyt pedig kivonszolták belőle és talán fel is koncolták. Rákóczi tábornoka, Csáky Mihály gróf vezényelte a magyarokból álló utóhadat, de amikor sikerült betörnünk a császáriak arcvonalába, visszavonulást rendelt el, melynek okát nem lehet tudni. A gyalogságot mindössze néhány császári svadron támadta meg, de ez is elegendő volt a visszaszorítására. Egészen a faluig üldözték őket. A császári derékhadban már nem akadt olyan kötelék, amely csatarendben harcolt volna, csupán az a néhány svadron, amely szinte ellenállás nélkül aprította a gyalogság sorait.

Mi a visszavonulók nyomában az ingovány mögött teljességgel részekre szakadoztunk és csak ügyel-bajjal tudtuk ismét összeszedni embereinket. A lengyelek tekintélyes része azonban tovább üldözte a császáriakat, túl a hegyen is. És jöllehet a császáriak közül — kivéve a gyalogság ellen harcolókat — már senki sem tanúsított ellenállást, mindazonáltal sáncaik mögül néhány száz harcosból álló friss segítség érkezett és egyenesen a csatamező felé tartott.

7 Mezőkövesd.

8 Palotások, udvari gyalogosok.

Mihelyt ezt észleltük, s felfedeztük azt is, hogy csaknem valamennyi magyar — ráadásul ilyen szerencsés kimenetelű ütközetben — cserben hagyott bennünket, mi is, felzárkózva, együttesen visszafelé indultunk. Elhaladtunk a friss segítséget hozó császáriak előtt, anélkül, hogy tűzváltásra került volna sor köztünk és közöttük. Ők nem mozdultak, mi pedig szép csendben a falun át visszahúzódtunk, anélkül, hogy ők követek volna bennünket. Most itt volt a lehetősége annak, hogy megadjuk magunkat nekik, de nem akadt közöttünk senki, akit erre rá lehetett volna bírni. Ugyan attól tartottunk, hogy most már nem kapnánk pardont és nagy bosszúságunkra kénytelenek voltunk ismét csatlakozni a megfutamodott Rákóczi-sereghez.

A darabontok közül néhányan azonban mégis rászánták magukat az átállásra és néhány tisztjükkel megadták magukat a császáriaknak. Hogy ott miként fogadták őket, még nem ismeretes előttünk. A magyarok azt beszélik, hogy pórul jártak, ám ezt a hírt nem kell okvetlenül készpénz gyanánt elfogadni.

Mindkét részről sokan estek el, vagy sebesültek meg. Részünkről jó néhány derék tiszt maradt holtan a csatatéren, s magasra rúgott a sebesültek száma, mely a lengyelekével együtt kétszáz embert tett ki.

Alkonyatkor hátrább vonultunk és Guta községben maradtunk, ahol a magyarok már táborot vertek. Csak csodálkozni lehet, hogy ilyen emberek megjelennek a csatamezőn, ütközetet kezdeményeznek, aztán pedig, jóformán mielőtt egyetlen puskalövés eldördülne, menekülőre fogják a dolgot. Talán ügyüknek különlegesen jogtalan volta készíteti őket erre, bár azt sem lehet tagadni: akadtak köztük olyanok is, akik bátor katonák módjára küzdöttek.

Ami bennünket illet, több okunk volt a sajnálkozásra, mint az örvendezésre, amiért ebben a jogalapot nélkülöző vállalkozásban részt vettünk. Sebesültjeink — ezek főleg tiszték voltak — bekötözése után tovább vonultunk Hatvantól⁹ két mérföldnyire, a Buda fővárostól négy mérföldre fekvő Aschly¹⁰ faluba, majd onnan Valkóra, ahol a hó végéig maradtunk. Ez idő alatt sebesültjeinket részint Gyöngyös városába, részint az egri várba szállítottuk át.

Most már ellátási okokból együtt kellett vonulnunk a magyarokkal. Újból felke-rekedtünk és a Dunától bal kézre haladva február 2-án Gomba faluban ütöttünk táborot s itt töltöttük a következő napot is. Élelmezésünket rendesen megkaptuk, másnap pedig átvonultunk Sikhoffba [?]; itt két hétig maradtunk.

Sok szó esett arról az ajándékról, amelyet Rákóczi fejedelem szándékozik kiosztani csapattesteinknek. De ennek kapcsán a magyarok nem csináltak titkot abból sem, hogy mielőtt felvennők a pénzt, egyezzünk bele abba, hogy Rákóczi szolgálatába lépünk és felesküszünk reá. De egyetlen ember sem akadt közöttünk, aki ebbe belement volna. Csak Smigielski Ádám ezredének őbesteré, a francia Charrière, a fejedelem híve támogatta ezt. De amikor felismerték (ti. a magyarok — T. L.), hogy bennünket sem szépszerével, sem erőszakkal nem lehet erre kényszeríteni, teljesen elhallgattak, mindazonáltal a fejedelem mégis ezerkétszáz császári forintot fizetett ki jócskán megfogyatkozott ezredünknek.

Ezt követően a Duna és a Tisza közötti síkságon, a török határvidék felé meneteltünk. Cegléd városáig jutottunk el, ez négy mérföldnyire fekszik Kecskeméttől.

Néhány napi veszteglés után ismét útra keltünk, most visszafelé, és Gyöngyöstől három mérföldre, Jászberény mezővárosban egy fél hónapot időztünk.

Jászberényi állomásozásunk ideje alatt kaptuk azt az örömhírt, hogy ő svéd királyi felsége életben van, miként azt a törökországi Benderből érkezett levél tanúsítja.

Itt, Jászberényben embereink húshoz és kenyérhez, lovaink pedig abrakhoz jutottak. Azután ideérkeztek azok a bajtársaink is, akik a tél beállta előtt Kassán maradt parancsnokaink mellett tartózkodtak, bár megfogyatkozott létszámban, mert többen a pestis martalékául estek, többen pedig még e betegségben szenvedtek. Egyébként egész menetelésünk során pestis-sújtotta falvakon haladtunk keresztül, mi több, érintkeztünk, ettünk-ittunk lakosaikkal, sőt beszállásoltuk magunkat olyan házakba is, amelyekben pestisben elhalt, kiterített halottak feküdtek. A jóságos Isten megóvott bennünket a ragálytól; alig néhány bajtársunk esett a mirigykór áldozatául.

Közben Rákóczi sok ezer zsáknyi búzát halmozott fel, hogy a még birtokában lévő érsekújvári vár őrzőit ellássa élelemmel. Minthogy ennek szekérral történő lebonyolítása eleve lehetetlen volt, azt a cselet eszelte ki, hogy az egész sereg szálljon nyeregre és ki-ki vigyen oda lóháton egy-egy zsák búzát. Sem az ő, sem a mi embereink nem mutattak erre nagy hajlandóságot, lettek legyen bár tiszték, vagy közemberek.

9 Püspökhátvan.

10 Acsa (?).

Erre maga a fejedelem helyezte magát mögé a lovára egy zsák búzát¹¹ s példáját követették a generálisok és a tisztek, mind egy szálig. Charrière, Smigielski tábornok Rákóczihoz hű ezredese maga is ekként cselekedett és megparancsolta nekünk, hogy kövessük példáját. Jóllehet nem szívesen, de mégis kénytelenek voltunk engedelmessé tenni s ilyenképpen az egész sereg lóhátra rakta a búzaszállítmányt.

Ersekújvár felé meneteltünk. Éjszakára Gödöllő faluba érkezünk. Itt Rákóczi tábornoka, Károlyi Sándor, akkora sereg élén, amekkorát mi tettünk ki, átvette tőlünk az összes búzával telt zsákokat, hogy aztán másnap az egészet átadja Esterházy Antal kuruc generálisnak. Esterházyznak ügyesen, a császáriaktól miben sem zavartatva sikerült az egész szállítmányt a várba bejuttatnia.

Alig egy napi pihenő után Buda alá vonultunk, de az átelenes oldalon, a pesti erőd közelében, nehogy az élelmiszerszállítmány híre szertefusson, majd ismét visszafelé, Kóka faluba. Másnap újból Jászberényben táboroztunk, aztán — miként már korábban — Eger irányába vettük az utunkat, éspedig a Tisza folyásától jobb kézre, egy mérföldnyire Jászapátitól, Jászkisér faluig. Itt táborozott a fejedelem is.”

Április 2-án a naplóíró feljegyzi, hogy a lengyel egységeket Rákóczi — élelmezési okokra hivatkozva, de valójában más megfontolásból — leválasztotta a svédekről és Szeged környékén, Kecskeméten biztosított számukra szállást. A svédeket Esterházy tábornok vette körül seregtestével: a fejedelemnek az volt a szándéka, hogy szolgálatába kényszeríti őket, éspedig a következő módon:

„Az oroszok néhány ezrede ott állt a magyar határon és parancsnokuk követet küldött Rákóczihoz, hogy a kijevi vajdát, Potockit minden katonájával együtt szolgálta ki neki, ellenkező esetben betörnek Magyarország területére és ők maguk gondoskodnak kézrekerítésükről. Ezt az alkalmat használta fel Rákóczi arra, hogy kérdést intézzen Potockihoz: a cár kezére akarja-e adni magát és harcosait, vagy pedig inkább az ő szolgálatába lép. A jószándékú vajda tanácsstalanságában otthagya Kassát és elindult Eger felé, hogy valamiféle kedvezőbb megoldás megtalálása reményében felvegye velünk a kapcsolatot. De a furfangos fejedelem már megtette a szükséges intézkedést ennek meghiúsítására. Potocki fegyveres kíséretét mindössze Grudzinski egyetlen lovasszázada szolgáltatta, a mi reguláris egységeinket pedig teljesen körülzárták a fejedelem alakulatai, míg a lengyelek — akiknek derékhadát Soltyk ezredes, elővédjét Zvojski főstrázsamester vezényelte és akiktől azt reméltük, hogy nem hagyják magukat kuruc szolgálatba kényszeríteni — vajmi messze táboroztak tőlünk.

Amikor Esterházy serege megérkezett, elkezdtek nekünk parancsokat osztani, sőt fel is akartak esketni bennünket, de sem rábeszélés, sem kényszer nem hozta meg számukra az eredményt. Charrière ezredes már tudtukra adta, hogy ő belépett a fejedelem szolgálatába, néhány francia nemzetiségű darabonttal együtt. A helyzet már odáig fajult, hogy tudtunk és beleegyezésünk nélkül altisztjeinket, sőt közembereinket is kezdték besorozni.

Potocki nem tudott segíteni sem önmagán, sem mirajtunk. Ha a lengyelektől nem választanak le bennünket, fegyverrel a kézben kitörhettünk volna, éspedig vagy a császáriakhoz, vagy pedig Havasalföld irányában.

De a baj sohasem jár egyedül. Híre jött, hogy Soltyk őbestert egész ezredével együtt Kecskeméten lerohanták a császáriak és teljesen tönkrevették. Éjnek idején érkeztek a város alá, hatalmukba kerítették a kapukat és csak az tudott kitörni, aki karddal a kézben vágta át magát az ellenségnek, a kapuknál tüzelőállást elfoglaló gyalogosok és az ágyúk között. Ennek az akciónak során a császáriak nyolcszáz foglyot ejtettek, míg a többiek, csúnya sebektől borítva, lóháton tudták kimenekíteni magukat.

Amikor mindez Strasnik főstrázsamester tudomásra jutott és egységével a többiek segítségére akart sietni, addigra a császáriak elvonultak. Mindez április ötödikén esett meg a lengyelekkel, akik rendetlenül és lázongva közeledtek és a fejedelemtől azt

¹¹ Rákóczi, szinte elhallgatva példamutató bátorságát, minderről csak így emlékezik meg Emlékirataiban: „...Martius vége felé az élelmiszerek készen lévén az elszállításra, Károlyit elküldém, hogy hadaival erőltetett menettel nyomuljon előre, s helyezze őket el Pest körül, hogy három vagy négy napig pihentetvén a hadakat, két erős menettel elérheti Érsek-Újvárt. A kitűzött napon megrakattam gabonával az egész velem lévő hadakat, egész udvarom népét, és mindenkit, a ki csak lóra ülhetett. Még magam is megrakodtam, s azzal vittük Károlyi után, a ki mihelyt megrakodott, elindult — és daczára a Garam és Nyitra áradásának, hajók segédelmével, s az ellenség vigyázatának kijátszásával, az egész szállítmányt szerencsésen bevitte Újvárba. (II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai. V. kiad. Közl. *Thaly Kálmán*. Pest, 1872, 272—273.)

követelték, hogy haladéktalanul adasson ki részükre szabad elvonulást biztosító útlevélet. A fejedelem erre azt válaszolta, hogy ő ilyen okmányt semmiképpen sem fog kiadni, de ha erőszakos úton kívánnak hazajutni, ezt megkísérelhetik, hiszen Magyarországra is útlevél nélkül érkeztek. De azért ennek elejét kívánta venni és arra utasította a határon táborozó Bercsényit, hogy tartsa szemmel a lengyeleket.

Am nemcsak a magyarok között akadtak eszes emberek, s ezek is jól tudták: ahol nem segít a bátorság, ott talán segíthet a furfang. Két sorscsapást ugyan már el kellett szenvednünk, de végül is Isten útmutatása alapján megtaláltuk a helyes utat.

Mivel a lengyel csapatok nagyon leromlott állapotban voltak, Potocki arra kérte a fejedelmet, jelöljön ki számukra néhány helyet pihenőtáborozás céljából. A fejedelem, abban a reményben, hogy ezzel magához édesgetheti őket, igen kényelmes kvártélyt jelölt ki Ónod mögött. Szentivány¹² komisszáriust adta melléjük a pihenőtáborok megszervezése céljából. De nekünk, a reguláris alakulatoknak tapodtat sem volt szabad mozdulnunk és Potocki vajda is csak hosszú könyörgés után érte el a fejedelemtől, hogy saját személyének őrzésére ezredeink állományából ötven közembert és tizenhat darabontot kapjon, saját tisztjeik alatt. Többet a fejedelem nem engedélyezett, annak ellenére, hogy valamennyi alakulat Potocki alá tartozott.

Potocki vajda tőlünk három mérföldnyire tartózkodott és április 11-én ugyanakkora létszámban a mieinknek kellett volna leváltaniuk az előző őrseget. Csakhogy a vajda nem csak bennünket tartott ott, hanem a leváltott őrseget is, sőt küldöttje éjnek idején felkerese táborunkat azzal az üzenettel, hogy két napon belül felkerekedik és átvágja magát Havasalföldre, igyekezzünk tehát mindnyájan csatlakozni hozzá.

Törzstisztjeink azonban túlságosan nagyra ítélték a kockázatot. Ami engem illet, szívesebben szántam rá magam a legsúlyosabb veszély vállalására is, mintsem hogy továbbra is ebben a mezei hadban maradjak és egy párttűt szolgáljak. Ezért úgy határoztam, hogy az éjszaka folyamán egész századommal a lápon keresztül az előőrsök között átlopakodunk. Nappal szemrevételeztem a terepet, ami nem ütközött nehézségbe, mivel engedélyünk volt a kilovaglásra. Örmeisteremen, Johan Rittelinseen kívül — akivel együtt cserkésztem be a szóban forgó környéket — senkivel sem közöltem a szándékomat.

A továbbiakban megtudjuk, hogy a szökés megelőző est folyamán miként tártá fel a napló szerzője a helyzetet a legénységének és azok milyen tökéletesen egyetértettek szándékaival. A szökés lebonyolítása mesteri ügyességgel ment végbe és lovastul-fegyverestül, veszteség nélkül sikerült. Ugyanis az ezred Rákóczi hadiszállása közelében, a falu közepén, parasztházakban nyert elhelyezést — minden századra egy parasztporta jutott — de a naplóíró, Schneidern századának szállása előzőleg porig égett s ezért engedélyt kapott arra, hogy a falu szélén lévő két csűrben táborozzon le.

Utolsó percben érte el a század a már induló Potocki vajdát, akinek vezetése alatt az egész had a Sajón, majd a Hernádon átkelve szabályosan menetelt Szerencs, Tállya, Mád, Tarcal, Keresztúr és Tokaj érintésével Olaszliszkaig.

A Potocki mellé kirendelt, velük együtt vonuló, mit sem sejtő Szentiványi komisszárius itt szándékozott az alakulatok számára kijelölni a szálláshelyeket.

„Ekkor hozták tudomására a valóságot, vagyis azt, hogy Havasalföld felé kívánjuk folytatni utunkat. Tisztes őrizet alá helyeztük, mivel el akartuk kerülni, hogy Rákóczi tudomása hamar szerzesen tudomást cselünkről. Egészen korán felkerekedtünk, keresztülvonultunk Patak és Újhely városokon (Tállyától Újhelyig terem a legjobb magyar bor), az embereket és a poggyászt dereglyéken szállítottuk át a Bodrogon, a lovakat átustattuk és ilyképpen már biztonságban érezhettük magunkat. Szürnyegnél bocsátotta el vezérünk a komisszáriust, az ő révén megízenve Bercsényinek és a fejedelemnek, hogy hová igyekszünk. Egyben írásban megköszönte a jóltartást, Grudzinski pedig a fejedelemtől kapott tábornoki rangját. Boldogak voltunk, hogy sikerült túljárnunk a fejedelem eszén!

12 Feltehetően Szent-Iványi Ráfael, 1706-ban Hont vármegye alispánja, egyszersmind „Rákóczi híve, ki őt, mint tapasztalt, ügyes férfit vitte különös szolgálataira”. (*Nagy Iván: Magyarország családi címereivel és nemzedékrendi táblákkal.* X. k. Pest, 1863. 633. o.; vö. II. Rákóczi Ferenc és nevezetesebb kortársainak kiadatlan eredeti levelek. Kiadja: P. Szathmáry Károly. Pest, 1861.)

Másnap, vagyis április 15-én, a halban dúslakodó Tisza partján meneteltünk. Az azt követő napon sem pihentünk és 17-én már Beregszászra érkeztünk, ahol szintén sok és jó bor terem.”

Aztán Huszt és Técső útbaejtésével közeledtek az országhatárhoz, ahol sikerült megnyerniük a félelmetes hegyi rablók jóindulatát és — rendkívüli viszontagságok árán — Schneidern és társai végre elérték céljukat. De az mégis csak a sors fintorának bizonyult, hogy amikor április végén a Törökországban időző XII. Károly futárja reájuk bukkant, ettől arról kellett értesülniük, hogy a hazájától távol is nagy terveket szövögető király Benderből arra utasítja őket: hagyják el Rákóczit és csatlakozzanak a császáriakhoz. Mindehhez Schneidern mélabúsan hozzáfűzi: „csakhogy ekkorra már elhagytuk Magyarország határait s ilyképpen megszűnt a parancs végrehajtásnak a lehetősége...”

Nem vitás, a svéd király német nemzetiségű tisztje valóban komolyan vette a katonai esküt és sem ő, sem bajtársainak többsége nem volt hajlandó kivonni magát az adott szó kötelező ereje alól. De — értékelve a romhányi csata svéd segédcapatainak szereplését — Schneidern nem tudta valamennyi Magyarországon harcoló svéd erőt csatlakoztatni Potocki József vajda lengyel hadához, csupán egyetlen századot. Így XII. Károly katonáinak a Rákóczi-szabadságharcban vitt szerepét egyedül ennek alapján megítélni nem volna helyes. Schneidern Rákóczi-ellenessége feltehetően nem jellemezte a nálunk harcoló svéd kötelékek általános hangulatát, bár az igazságnak nyilván sok elemét tartalmazta, hiszen ezek az alakulatok nem a magyar szabadság kivívásának előmozdítása, hanem önmaguk biztonságra helyezése, majd a vezérükhöz való csatlakozás érdekében kerültek hazánkba. Ugyanakkor a zász Schneidern jobban rokonszenvezett a német császáriakkal, mint a számára ismeretlen nyelvet beszélő, tőle minden tekintetben távolabb álló magyarokkal, akiknek országába őt és társait csak a hadihelyzet forgandósága, a pillanatnyi kényszer sodorta és akikben — ez egyre-másra kitűnik feljegyzéseiből — nem szabadságharcosokat látott (ezt a fogalmat talán nem is ismerte), hanem törvényes uralkodójuk ellen okkal—ok nélkül fellázadt, fegyelmezetlen rebelleket.

Ami a fegyelmezetlenséget illeti, a XII. Károly nagyszerűen fegyelmezett sergében kiképzett tiszt alighanem megközelítette ítéletében a valós helyzetet: a rendkívül elhúzódot, általában túlerő ellen vívott szabadságharcban a képzett tisztekben, a felszerelésben és hadtápban mutatkozó állandósult hiányosságok 1710-ben nyomban feltűnhettek a jól képzett tisztnek, nem is szólva arról, hogy a sok nemzetiségű, az egységes vezetést voltaképpen nélkülöző sereg morálisan is megrendült, hiszen a már megnyert romhányi ütközetet a zsákmányszerzéstől elkábult, nélkülöző magyarok végül is elvesztették. Bizony elvesztették még akkor is, ha Kassán és másutt Te Deumot zengtek a kivívott győzelemért...

De nem vitás az sem, hogy Schneidern mélységes hálátlansággal viseltetett az őket — halálos veszedelemben forgó menekülteket — oly bőkezűen fogadó, élelemmel, pénzzel nem fukarkodó, I. Péter cár irányában nem csekély kockázatot vállaló fejedelem iránt, s annak minden cselekedetét csak a maga szűk landsknecht-szemléletén keresztül ítélte meg. Voltaképpen azonban ura és parancsolója, XII. Károly szellemében járt el, amikor otthagya Rákóczi hanyatló zászlaját — ezt a svéd király Törökországból küldött, Schneidern naplójából megismert utasítása egyértelműen bizonyítja.

II. Rákóczi Ferenc megragadó tömörséggel sokszor szinte azonosan, egyes nem jelentéktelen részletekben azonban egészen eltérően adja elő mind a romhányi csata lefolyását, mind a további svéd vonatkozású eseményeket¹³.

Romhányban, a csata színhelyén, több mint fél évszázad óta emlékoszlop hirdeti a Rákóczi-vezette szabadságharc oly fontos eseményének emlékét. Az oszlop egyik oldalán svéd feliratú bronztábla örökíti meg azoknak a bátor svéd harcosoknak emlékét, akik — ma már tudjuk: királyuk szándékát nem ismerve, lényegében annak ellenére — a magyar szabadságért küzdve áldozták fel életüket a csatamezőn. Irántuk érzett kegyeletünket és hálánkat aligha csökkenti, ha az egykorú résztvevő naplófeljegyzései nyomán egyben-másban módosítanunk kell a svédek és lengyelek hangulati hozzáállásáról, szándékairól, indulatairól, pártállásukról kialakított képünkön.